

Prožitek disociace u hazardních hráčů

OSTROVSKÝ, O.

Katedra psychologie, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno

Citace: Ostrovský, O. (2017). Prožitek disociace u hazardních hráčů. *Adiktologie*, 17(3), 220–228.

SOUHRN: Cílem narativní přehledové studie je přinést integrující přehled výzkumných zjištění studií věnujících se problematice výskytu disociace u hazardních hráčů. Navzdory potenciálu přímé aplikovatelnosti výzkumných zjištění pro praxi, zejména při tvorbě opatření omezujících rozvoj problémového hazardního chování, neváže téma dostatek výzkumné pozornosti. Dosa-
vadní dostupná výzkumná zjištění se shodují, že hazardní hráči, zejména pak hráči problémoví či patologičtí, prožívají během hraní intenzivní absorpci do hazardní aktivity, která je interpreto-
vána jako prožitek disociace v rámci jejího koncipování jako kontinua. Nejednotnost výsledků
panuje ve studiích ověřujících předpoklad predispozice k prožívání stavů disociace u problémo-
vých/patologických hazardních hráčů.

KLÍČOVÁ SLOVA: NARATIVNÍ PŘEHLEDOVÁ STUDIE – HAZARDNÍ HRANÍ – GAMBLING – DISOCIACE – DISOCIATIVNÍ PROŽITEK – PROBLÉMOVÉ HRANÍ

Došlo do redakce: 11 / LISTOPAD / 2016

Přijato k tisku: 18 / SRPEN / 2017

Grantová podpora: Studie vznikla na Masarykově univerzitě v rámci projektu „Využívání digitálních technologií v kontextu: setkávání s neznámými lidmi, poruch příjmu potravy a podpory behaviorálního zdraví“ (MUNI/A/1274/2016) podpořeného z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum.

Korespondenční adresa: Mgr. Ondřej Ostrovský / 404482@mail.muni.cz / Tylova 3, 301 00 Plzeň

● 1 VÝZNAM ZKOUMÁNÍ PROŽITKU HRÁČŮ PRO VÝZKUM ROZVOJE PROBLÉMOVÉHO HRANÍ

Spojení hazardního hraní s disociací postuloval Durand F. Jacobs, když tímto výrazem v rámci představení své Obecné teorie závislosti (1986) označil stav, k němuž dochází při aplikaci závislostního jednání (Jacobs, 1986, 1988). Symptomem prožívání disociace v pojetí Jacobse (1986, 1988, 2006) je zúžení pozornosti a deprese kognitivních funkcí, tudíž i zvýšení dostupnosti heuristických chyb v procesu rozhodování.

Výzkum spojení disociace, jak ji pojímá Jacobs (1986, 1988, 2006), a hazardního hraní mohou přinést významné poznatky napomáhající k identifikaci potenciálně problémových hráčů a/nebo vytvoření nástrojů redukcí zmíněný výskyt deprese kognitivních funkcí a s ní spojených heuristických chyb v rozhodovacím procesu hráčů. Nástroje zvyšující dostupnost exekutivních funkcí hazardním hráčům v kontaktu s hazardní hrou mají potenciál zabránit u řady z nich (především u hráčů nevykazujících premorbidní psychopatologii; viz Blaszczynski & Nower, 2002) rozvoji problémového způsobu participace na hazardním hraní, který je významně spojen s narůstajícími ztrátami a zadlužováním hráčů. Ztráty hráče „nutí“ (Back, Lee & Stinchfield, 2011) dále zintenzivnit hraní („honění ztrát“; viz Lesieur & Custer, 1984) a prohlubovat problémy spojené s hraním. Ztráty hráče jsou také jedním z nejvýznamnějších důsledků hazardního hraní (Holdsworth, Nuske, Tiyce & Hing, 2013; Kalischuk, Nowatzki, Cardwell, Klein & Solowoniuk, 2006; Patford, 2009) a jejich výše představuje významný faktor s ohledem na potenciál úspěšnosti léčby.

Cílem této narativní přehledové studie je nabídnout dosud nedostupný přehled výzkumných zjištění věnujících se problematice výskytu disociace u hazardních hráčů a jejich následná diskuse a přiblížení implikace těchto poznatků v praxi.

● 2 KOŘENY SPOJENÍ HAZARDNÍHO HRANÍ A PROŽITKU DISOCIACE

Obecnou teorii závislosti (1986), k níž se dodnes výzkumníci více či méně reflektovaně vztahují, začal Jacobs budovat na počátku osmdesátých let 20. století. Jeho cílem bylo vybudovat teorii, která by zastřešila výzkum závislosti, které do té doby byly, navzdory řadě společných znaků, zkoumány převážně izolovaně. Jacobs (1988) mezi závislosti řadil kromě „látkových závislostí“ i závislostní chování – kompulzivní hazardní hraní nebo přejídání.

Závislost Jacobs (1986, p. 18) definuje šířeji, než bylo do té doby zvykem (převažovalo biologické nahlížení závislosti), jako „trvale získané vzorce chování, které se ocitají mimo kontrolu jedince“. Vystupuje tak jako jeden z průkopníků bio-psycho-sociální podmíněnosti. Kromě toho závislé jednání, tedy i směřování k disociativnímu stavu, nahlíží jako formu self-managementu (Jacobs, 1988).

Jacobsova teorie postuluje tzv. addicted personality syndrom (dále APS) představující sadu predispozic k rozvoji závislosti. K rozvoji závislostního chování pak vede spouštěč v podobě zážitku, kvůli kterému mohou predisponovaní prožít příjemný stav odpojení (disociace) od onoho stavu. Své místo v Jacobsově teorii tedy disociace nachází v prožitku, který jedinec predisponovaný k závislosti zažije při aplikaci potenciálně návykového chování či látky. Zážitek disociace podle Jacobse (1986, p. 28) „usnadňuje přiblížení se snům o sobě, rozostření testování reality a snižuje sebekritičnost, v důsledku čehož umožňuje také přehrávání fantazie“. Jacobs je přesvědčen, že jednou ze základních posilujících kvalit udržujících zvolený návykový vzor je, že v průběhu jeho využívání jednotlivec může uniknout z bolestné reality a zažít sny-splňující fantazie, že je důležitou osobností, velmi úspěšný a obdivovaný. Podle Jacobse mají tyto stavy disociativní charakter a mohou u nutkavých hráčů nabýt i podoby reálných stavů fugy (Jacobs, 1982a, 1984 in Jacobs, 1986).

Disociativní prožitek Jacobs téměř exkluzivně váže k APS (Jacobs, 1986, 1988) a považuje ho za faktor diferencující mezi lidmi ohroženými závislostí (vykazující znaky APS) a ostatními, u nichž aplikace potenciálně návykového chování nemůže dospět k rozvoji závislosti, nýbrž pouze k abúzu.

● 3 VÝVOJ POJETÍ DISOCIACE

Ačkoliv výraz disociace může evokovat něco obecně známého a jasně vymezeného, od počátku vzniku vykazuje jeho významový rámec známky velmi dynamické a neustávající transformace, v jejímž důsledku dochází k difúzi významového rámce disociace.

První užití výrazu disociace se váže k popisu stavu po užití hašiše. Moreau de Tours ho v roce 1845 popsal jako „oddělení nebo izolaci myšlenek od osobnosti“ (Dell & O'Neill, 2010). Jako původce termínu disociace však bývá považován Pierre Janet, který se nejvýznamněji zasloužil o rozvoj jejího zkoumání (Dell & O'Neill, 2010; Ptáček & Bob, 2009). Podle Janeta představuje disociace hysterickou reakci na událost, kterou psychika konstitučně slabšího jedince (jedince s nižší kapacitou k integraci) nezvládá zpracovat, asimilovat a integrovat (Dell & O'Neill, 2010; Kihlstrom, Glisky & Angiulo, 1994). Ve svých pracích přitom Janet rozlišoval disociaci, stažené vědomí – úzce zaměřená pozornost a psychické automatismy. Během psychických automatismů, podobných hypnotickým nebo hysterickým krizím, dochází podle Janeta k perseveraci vědomí v opakování minulé zkušenosti. Je pro ně charakteristický nárůst disociace a mentální deprese (snížení schopnosti integrace), ale také redukce psychické tenze a integrace na nižším psychickém stupni (Dell & O'Neill, 2010).

K rozvolnění významového rámce disociace dochází s rozvojem výzkumu disociace v Severní Americe a v Británii.

Dochází k odmítání Janetova předpokladu predispozice – například Sidis byl přesvědčen, že disociace je výhradně produktem traumatického stimulu (Dell & O'Neill, 2010). Koncem 60. let 20. století se výzkum zaměřil i na neklinické projevy disociace a tzv. „dissociative-like“ zážitky (např. denní snění nebo stav absorpce), což vedlo k výraznému rozšíření konceptu disociace. Například Ludwig ve svých pozdějších pracích explicitně uvádí, že jak denní snění, tak mnohočetná porucha osobnosti, jsou příklady disociace (Ludwig, 1983 in Dell & O'Neill, 2010).

Přibližně v tomto období formuluje Jacobs předpoklady své teorie závislosti, reflektující trend odklonu od zaměření na strukturální změny k fenomenologickému výrazu (Dell & O'Neill, 2010). Ten se přitom zrcadlí i v aktuálních klasifikačních systémech nemocí DSM 5 (APA, 2013) nebo MKN-10 (MZO, 1992).

V současné chvíli neexistuje jednotící rámec výkladu disociace. Vznikají práce volající po rozlišování „dissociative-like experiences“ a disociace v původním (Janetově) úzkém pojetí – rozčleněného vědomí (převažují v klinické psychologii; viz Waller, Putnam & Carlson, 1996), ale i ty, podporující konceptualizace disociace podél kontinua od každodenních „breakdownů“ v integrovaném fungování po ty závažné, patologické. Zastánce tohoto pojetí najdeme zejména v oblasti obecné psychologie.

● 4 VÝZKUMY VĚNOVANÉ SPOJENÍ HAZARDNÍ HRANÍ-DISOCIACE

V závislosti na užitých měřicích nástrojích lze v rámci zkoumání spojení disociace a hazardního hraní rozlišit dvě různé linie výzkumného zájmu. První se zaměřuje na ověřování a přiblížení epizodického prožitku hazardního hráče během aktivní participace na hazardní hře, který Jacobs (1986, 1988) popsal. Druhá ověřuje Jacobsovu (1986) premisu exkluzivní predispozice problémových/patologických hráčů k prožívání disociace.

● 4 / 1 Ověřování přítomnosti prožitku disociace během hazardního hraní

V roce 1988 Jacobs publikuje studii, jejímž cílem bylo předložit zjištění podporující „předpoklad predispozice závislých osob k prožívání ‚dissociative-like‘ stavů během ponoření do jejich užívání (pojmané jako oddávání se aktivitě), který je odlišuje od osob nezávislých, které si užívají stejné aktivity nebo látky“ (p. 27).

K tomuto účelu Jacobs (1988) vytvořil screeningový nástroj označovaný různě – jako „Dissociative Scale“ (Gupta & Derevensky, 1998; Wanner, Ladouceur, Auclair & Vitaro, 2006), „Jacobs' dissociative questions“ (Diskin & Hodgins, 2001), „Jacobs' Dissociative Experiences Questions“ (McCormick, Delfabbro, Denson & Vitaro, 2012) i „Dissociation Questionnaire“ (Cartmill et al., 2014). Původní nástroj sestává ze 4 otázek fokusujících na dílčí aspekty prožívání

disociace v jejím pojetí jako kontinua. Dílčí položky reprezentují:

- 1/ Rozostření testování reality: „Po (pojmenování aktivity), cítil jste se jako v tranzu?“
- 2/ Posun osobnosti („persona“): „Cítil jste se někdy, jako kdybyste byl přenesen do jiné identity?“
- 3/ „Mimotělní“ zážitek: „Cítil jste někdy, že jste mimo sebe – sleduje se (pojmenování aktivity)?“
- 4/ Přítomnost amnestického/fuga stavu: „Zažil jste někdy výpadek paměti na periodu, když jste (pojmenování aktivity)?“

Respondent má u každé položky možnost zvolit frekvenci výskytu prožitků během užívání – „nikdy“, „zřídka“, „příležitostně“, „pravidelně“ a „po celý čas“. Jako důkaz prožívání disociativního stavu subjektu byla operacionálně definována přítomnost jednoho nebo více ze 4 následujících zážitků během periody nebo ihned po periodě užívání. Některé studie (e.g. Cartmill et al., 2014; Diskin & Hodgins, 2001; Gupta & Derevensky, 1998) k uvedeným 4 položkám přidávají pátou, která se zaměřuje na ztrátu pojmu o čase. Tento nástroj (spolu s jeho modifikacemi), který nikdy neprošel procesem standardizace, představuje výhradní nástroj zkoumání prožitku disociace během participace na hazardním hraní.

Ověřování přítomnosti epizodického prožitku disociace u problémových, potažmo patologických hráčů prostřednictvím Jacobsových otázek (1988) získává zásadní podporu. Veškeré zkoumané studie pracující s tímto nástrojem našly významný rozdíl mezi skupinami hazardních hráčů bez patologických rysů a problémových, potažmo patologických hráčů (Cartmill et al., 2014; Diskin & Hodgins, 1999, 2001; Gupta & Derevensky, 1998; Jacobs, 1988; Kuley & Jacobs, 1988; McCormick et al., 2012; Wanner, Ladouceur, Auclair et al., 2006).

Některé studie, nabízející výsledky pro dílčí zážitky sledované Jacobsovým nástrojem pro zjišťování disociace, nacházejí významné rozdíly mezi „neproblémovými“ a problémovými, případně patologickými hráči ve všech dílčích otázkách (Gupta & Derevensky, 1998; Jacobs, 1988; Kuley & Jacobs, 1988; McCormick et al., 2012). Dvě sledované studie našly signifikantní meziskupinový rozdíl pouze u položek „změna identity“ (Diskin & Hodgins, 1999), respektive „amnésie“ (Diskin & Hodgins, 1999). Veškeré sledované studie, které pracovaly s rozšířením Jacobsova nástroje o otázku zaměřenou na ztrátu pojetí o čase, vykazaly významný rozdíl (i) v této otázce (Cartmill et al., 2014; Diskin & Hodgins, 2001; Gupta & Derevensky, 1998). Procentuálně nejvýznamnější zastoupení mají skupiny problémových/patologických hráčů napříč citovanými studiemi kromě ztráty pojmu o čase i u zážitků „jako v tranzu“ a „jiná osoba“.

Zůstává otázkou, co přesně „měří“ otázky směřující právě na tyto čtyři, resp. pět fenoménů. Oprávněná je též poznámka, že se Jacobsovy otázky soustředí na frekvenci

a minimálně na kvalitu zážitku (Wanner, Ladouceur & Vitaro, 2006) a že postrádají rigoróznější formulaci. Alespoň částečné fenomenologické zachycení prožitku, v němž se liší problémoví a patologičtí hráči od rekreačních, je však nezpochybnitelné.

● 4 / 2 Ověřování predispozice k prožívání disociace u problémových a patologických hráčů

Navzdory svému předpokladu osobnostní predispozice k prožívání disociace se Jacobs zaměřuje ve svých pracích výhradně na epizodický prožitek (viz kapitola 4 / 1). Existuje však řada prací, které svým výzkumným zájmem cílí výše na osobnostní rys než prožitek během užívání.

Tyto práce spojuje nejrozšířenější nástroj užívaný k měření obecné tendence k prožívání disociace (opět v rámci pojetí disociace jako kontinua) – Dissociative Experiences Scale (DES; Bernstein & Putnam, 1986). Nástroj byl vyvinut jak pro klinickou, tak pro obecnou populaci, se schopností identifikovat disociativní poruchu, a opakovaně prokázal reliabilitu a validitu (Bernstein & Putnam, 1986; Ijzendoorn & Schuengel, 1996). Soustředí se spíše na osobnostní rys – tendenci k prožívání disociace nežli prožitek během nějaké aktivity. Skóre DES ale, podobně jako Jacobsovy otázky, odráží spíše frekvenci než intenzitu prožitků disociace (Ptáček & Bob, 2009). Derivátem nástroje DES je nástroj Dissociative Experience Scale – Taxon (DES-T), který je produktem taxonometrické analýzy (Waller et al., 1996), a je zaměřený na „patologickou disociativní třídu“. Ta je podle autorů práce kvalitativně odlišná od disociace jakožto rysu osobnosti.

V případě, že by bylo prokázáno, že problematickými, poťazmo patologickými hráči se stávají osoby mající výraznější tendenci k prožívání disociace, mohly by dostupné, případně nově vytvořené screeningové nástroje zaměřené na tuto predispozici včasné identifikovat rizikové hazardní hráče. Podobně pozitivní výpověď, jako je tomu u epizodického prožitku během hraní, však výsledky sledující predispozici/tendence k prožívání disociace u problémových/patologických hráčů nenabízejí.

Studie, které použily k měření nástroj DES, však jednotné výsledky nenabízejí. Ve studiích Diskina a Hodgins (2001) a Granta a Kima (2003) rozdíl problémových, resp. patologických hráčů a skupiny příležitostných hráčů, resp. kontrolních skupin, identifikován nebyl. Kofoed, Morgan, Buchkoski a Carr (1997) významně vyšší DES skóre zaznamenali pouze u skupiny patologických hráčů participujících na širší škále hazardních her. Skupina patologických hráčů hrající pouze VLT vykazovala nižší skóre než kontrolní skupina alkoholiků i než populační průměr (Ross, Joshi & Currie, 1990). Významně vyšší DES skóre naopak vykazovali patologičtí hráči oproti hráčům příležitostným ve studii Diskin & Hodgins, 1999. Imperatori et al. (2015) statisticky

významné rozdíly mezi skupinami neprobémových a problémových a patologických odhalili dokonce při použití nástroje DES-T.

V rámci interpretace výsledků je navíc nutné reflektovat, že i výsledky DES odrážejí frekvenci a nikoliv kvalitu prožitků disociace, je proto pravděpodobné, že u hráčů, kteří se hraní účastní s vyšší frekvencí, bude i skóre DES vyšší.

● 5 DISKUSE EMPIRICKÝCH ZJIŠTĚNÍ ZKOUMAJÍCÍCH VZTAH HAZARDNÍ HRANÍ-DISOCIACE

● 5 / 1 Diskuse zjištění ověřujících vztah hazardní hraní – disociace

Aplikace výše prezentovaných výsledků je významně limitována tím, že vznikají v kontextu difúze a nejednotnosti pojetí konstruktů disociace. Navíc je u hazardních hráčů měření jejich epizodického zážitku, označeného jako „dissociative-like“ (Jacobs, 1986), zajištěno nestandardizovaným nástrojem, který není konstruktově zakotven, a nejsou známy údaje o jeho konstruktové validitě ani další jeho psychometrické charakteristiky. Výsledky zjišťování osobnostního předpokladu k prožívání disociace u hazardních hráčů standardizovaným nástrojem DES jsou pak nejednotné.

Navzdory tomu je z výsledků zřejmé, že prožitek problémových či patologických hráčů je výrazně odlišný od prožitku hráčů, kterým jejich participace na hazardním hraní problémy (zatím) nepřináší. Problémoví hráči uvádějí velmi frekventovaně pocity bytí v tranzu, odlišné identity, ztráty pojmu o čase nebo výpadků paměti na hazardní sesi. U všech zážitků je patrná jejich kognitivní komponenta. V této souvislosti je zajímavé uvést, že podle Garcíy a Blaszczyňského (2006), je možno $\frac{2}{3}$ položek DES vysvětlit právě v termínech kognitivní kontroly. Na otázku překrývání fokusu obou nástrojů však příliš odpovědí nenajdeme. Vzhledem k tomu, že oba nástroje svou pozornost zaměřují spíše na frekvenci než na kvalitu zážitku, lze překryv předpokládat. Jediný dostupný výzkum, který ověřoval souvislosti měření Jacobsovy otázkami a nástrojem (Diskin & Hodgins, 2001), významnou korelaci mezi měřeními neobjevil. Je však třeba připomenout, že problémoví hráči v tomto výzkumu vykazovali v rámci DES populačně podprůměrné skóre (Ross et al., 1990). Navíc práce upozorňuje na výsledky studie Browna (1996 in Diskin & Hodgins, 2001), která uvedený vztah nalezla.

Epizodický zážitek problémových a patologických hráčů umožňuje odpoutání se od (nejen hazardních) problémů prostřednictvím participace na hazardním hraní, podobně, jak to předpokládá obecná teorie závislosti (Jacobs, 1986) – skrze depresi kognitivních funkcí. Pevnost spojení podporují zjištění prací Gupty a Derevenského (1998) a McCormicka et al. (2012). Motiv „úniku“ prostřednictvím hazardního hraní dokládá řada výzkumných zjištění. Spojení disociace

a negativního emočního stavu, nalezené ve studii Wanner, Ladouceur, Auclair et al. (2006), podle autorů práce podporuje Jacobsovo tvrzení, že je užívána jako coping negativního well-beingu. „Uniknutí hazardním hraním“ se stalo centrální kategorií v robustní a významné kvalitativní studii Wooda a Griffithse (2007). Hráči v této studii referují o tom, že úniku dosahují skrze „změnu nálady“, zahrnující „fantazie“, „disociaci“ a/nebo „změny arousalu“. Pro některé hráče, vyhledávající změnu nálady, byla sama změna primární motivací. Pro ostatní byly změny nálad prostředkem, jak se vyrovnat s dalšími psychickými a/nebo psychosociálními stavy sestávajícími z „vyplnění prázdna“ a/nebo „vyhnutí se problémům“. O úniku od emocionálních nebo jiných problémů jakožto motivu hraní existují i další důkazy (e.g. Rickets & Macaskill, 2003; Shead & Hodgins, 2009).

Navzdory této robustní podpoře se ozývají hlasy, které rozporují exkluzivitu Jacobsova modelu jako jediné cesty k závislosti na hazardním hraní. Griffiths, Wood, Parke a Parke (2006) uvádějí, že disociace není základní motivací pro všechny hráče, McCorriston (2006) upozorňuje na heterogenitu hráčské populace a tvrdí, že veškerá zjištění jsou platná pouze pro její část. Allcock (2006) v Jacobsově modelu postrádá motiv honění ztrát představující třetí fázi (fázi „zoufalství“) průběhu hazardní kariéry dle Lesieura & Custer (1984). I Imperatori et al. (2015) nebo McCormick et al. (2012) rozporují exkluzivitu cesty k hazardu skrze trauma. Často tyto hlasy také připomínají široce akceptovaný model cesty (Blaszczynski & Nower, 2002). Jeho cílem je integrovat heterogenitu hráčské populace, motivů k hraní a predispozic do jednoho modelu. Podle jejich modelu vedou k problémovému/patologickému hraní různé cesty pro hráče bez premorbidní psychopatie, hráče vulnerabilní a jedince s významnými psychosociálními poruchami a znaky naznačujícími neurologické a neurochemické dysfunkce. Bylo by proto možná unáhlené začít závislost posuzovat dle přítomnosti „addicted personality syndrom“ tak, jak to navrhuje Jacobs (1986, 1988).

● 5 / 2 Diskuse možného vlivu intervenujících proměnných

Částečné vysvětlení výše prezentovaných výsledků a jejich zasazení do kontextu může nabídnout řada proměnných, u kterých dostupná literatura naznačuje možný vliv. Jedná se především o socio-demografické a osobnostní charakteristiky.

Obecná teorie závislostí (Jacobs, 1986) črtá vztahy mezi APS predisponovaných k závislému chování psychickou (traumatický zážitek odmítání v dětství) a fyziologickou vulnerabilitou (chronicky snížená/zvýšená úroveň arousalu). Výsledky studií McCormicka et al. (2012) a Imperatoriho et al. (2015) nabízejí silnou podporu pro význam dětského traumatu jakožto prediktoru psychické a fyziologické vulnerability, případně přímo (pouze McCormick et al., 2012) problémového hraní. Vztah traumatu a disociace je

přítom výzkumnými studii poměrně jednoznačně potvrzován už více než století (Imperatori et al., 2015). Výsledky práce Diskina a Hodgins (1999) však přinášejí zajímavé zjištění, totiž, že v rámci nástroje DES participanti skórovali výše u položek vztahujících se k absorpci. Ta se zdá mít výraznou genetickou složku a nemusí korelovat s dětským traumatem (Garcia & Blaszczynski, 2006). Snížený arousal jakožto prediktor fyziologické nepohody a motor hledání úniku vnímá Hebb (1955 in Gupta & Derevensky, 1998) ve své *teorii optimální úrovně stimulace*. Oproti od McCormicka et al. (2012), kde nebyly identifikovány významně odlišné úrovně arousalu u problémových hráčů, výše uvedenou tezi jasně podporují zjištění Gupty & Derevenského (1998) a Kuleye & Jacobse (1988).

Genderové srovnání u jiné proměnné než závažnosti problémů s hazardním hraním nabízejí studie Granta a Kima (2003), kde DES skóre bylo statisticky nevýznamně vyšší u mužů, a Gupty & Derevenského (1998), pracující se vzorkem 817 adolescentů. Tato studie nabízí zjištění, že u mužů je lepší prediktor problémového či patologického hraní abnormální fyziologický odpočinkový stav, zatímco u žen je jím emocionální distres, což by naznačovalo, že adolescentní chlapci sedí do OTZ lépe než dívky. Ve prospěch hypotézy svědčí i zjištění studie McCormicka et al. (2012). Ve vzorku čítajícím 120 žen a 70 mužů se překvapivě ukázala jako výrazně silnější prediktor potřeby úniku a problémového hraní právě emoční vulnerabilita. Směr podporují i tvrzení, že u mužů je hlavním prediktorem patologického hraní vysoký arousal a výskyt disociace (Blaszczynski & Nower, 2002) a že disociace je méně spojena s proměnnou „bytí ženou“ (Garcia & Blaszczynski, 2006).

Že věk může být intervenující proměnnou, naznačují nálezy, že mladší populace disponují v rámci nástroje DES vyššími skóry nežli běžná populace (Garcia & Blaszczynski, 2006; Ross et al., 1990). Dostupné studie však nabízejí minimum údajů o rozdílnosti výsledků v závislosti na věku. Práce McCormicka et al. (2012) se zmínkou, že problémoví hráči byli významně mladší, a práce Wannera, Ladouceura, Auclaira et al. (2006), kde reportují výsledek, že s rostoucím věkem (v rámci jejich vzorce adolescentů) klesala vykazovaná úroveň disociace, jsou v tomto ohledu světlou výjimkou.

Zajímavou proměnnou jsou způsob participace a typ hry, na níž hazardní hráč participuje. Vzhledem k participaci hráčů na určitém typu hry prezentuje výsledky jediná nalezená studie. Výsledky Kofoeda et al. (1997) naznačují, že s růstem šíře participace (účast ve více hazardních hrách) roste disociace. Další studie, které své výsledky spojují s určitou hazardní aktivitou (VLT – Diskin & Hodgins, 1999, 2001; casino – Imperatori et al., 2015; EGM – McCormick et al., 2012), bohužel neuvádějí, zda hráči participovali právě jen na hře, na níž dílčí práce fokusovaly. Šíří participace tyto studie nesledují. Fenomén zachycený prací Kofoeda et al. (1997) je možné vnímat v duchu zjištění nedávné

práce LaPlanteho, Nelsona a Graye (2014) zaměřené na šířku a hloubku angažovanosti. Hloubka (čas/frekvence) angažovanosti (byť významně souvisí s potenciálem k problémovému hraní) neměla tak významný vztah k rozvoji problémového hraní jako šířka (počet her, v nichž se hráč angažuje). Existuje předpoklad, že hráči některých her (například VLT) budou, vzhledem ke strukturálním charakteristikám těchto her (viz Derevensky, 2007; Griffiths, Parke, Wood & Parke, 2006), umožňujících mimo jiné vysokou frekvenci zapojení, vykazovat vyšší úroveň disociace (Griffiths, Wood, Parke & Parke, 2006; McCorrison, 2006). Ve zmiňované práci však Kofoed et al. (1997) oproti očekávaním neprokázali vyšší DES skóry u hráčů participujících pouze na VLT. Autoři studie nabízejí zajímavé vysvětlení, totiž, že video-loterie mohou produkovat disociativní reakce i u jedinců s relativně menší tendencí k disociativním zážitkům ve srovnání s jinými formami hazardních her. Podobné riziko podle Bindeho (2011) skýtá i hraní v kasinech a na internetu. Rizikovitost hazardního hraní na internetu, vzhledem k jeho specifickým charakteristikám, reflektují i další práce (McCormick & Griffiths, 2012; Wood & Williams, 2007). Nebyla však nalezena studie, která by ověřovala projevy disociace u online hazardních hráčů.

● 5 / 3 Relevance označení prožitku hazardních hráčů jako disociace

Není sporu o tom, že hazardní hráči (ani ti patologičtí) během hraní běžně neprožívají stavy, které by naplňovaly diagnostická kritéria pro disociativní poruchy (APA, 2013; WHO, 1992). Když sám Jacobs v roce 2006 popisoval stav prožívaný hráči, uvedl, že se jedná o „normální vrozenou schopnost, někdy automatickou a někdy úmyslnou obranu, kterou všichni používáme proti rozrušení v každodenním životě“ (p. 46).

Pro zachycení prožitku problémových či patologických hráčů během hry proto výzkumníci navrhuji různé další výrazy, jako například „změněný stav vědomí“ (Allcock, 2006). Diskin a Hodgins (2001) pak referují o prožitku intenzivního a zúženého soustředění pozornosti na hazardní hru. Jak navíc demonstruje práce Wannera, Ladouceura, Auclaira et al. (2006), prožitek hráčů se ve třech z devíti dimenzí (ztráta ostychu, spojení akce a uvědomování a subjektivní transformace času) překrýval s prožitkem stavu flow (Csikszentmihalyi & Csikszentmihalyi, 1988 in Wanner, Ladouceur, Auclair et al., 2006). McCorrison (2006) pak chování patologických hráčů označil za „vyhýbavou disociaci“, což má zachytit vědomost volby disociace a zároveň pochybnost, zda se jedná o coping nebo nevědomý obranný mechanismus. Lze také spekulovat, zda Jacobsův model (1986) nepracuje s tím, co Janet označoval za případně prožívání psychologického automatismu (popis výrazně odpovídá prožitkům hráčů EGM či VLT při dlouhých sesích). Jako ústřední symptom prožívání psychologického automatismu uvádí Janet mentální depresi (Dell & O'Neill, 2010).

I to, co Janet označoval jako psychologický automatismus, však v rámci současného pojetí disociativního kontinua pravděpodobně lze označit jako disociaci, případně disociativní zážitek.

● 5 / 4 Aplikovatelnost zjištění vztahujících se k prožívání disociace hazardními hráči

Výzkum spojení disociace, jak ji pojímá Jacobs (1986, 1988, 2006), by mohl sloužit k identifikaci potenciálně problémových hráčů a/nebo vytvoření nástrojů redukcujících zmíněný výskyt deprese kognitivních funkcí a s ní spojených heuristických chyb v rozhodovacím procesu hráčů. Nástroje zvyšující dostupnost exekutivních funkcí během hraní mají potenciál zabránit rozvoji problémového způsobu participace, který je významně spojen s narůstajícími ztrátami a zadlžováním hráčů.

Jak již bylo uvedeno v úvodu, výzkum v této oblasti skýtá významný potenciál. Symptodem prožívání disociace tak, jak ji pojímá Jacobs (1986, 1988, 2006), je zúžení pozornosti a deprese kognitivních funkcí, tudíž zvýšení dostupnosti heuristických chyb v procesu rozhodování. Jedná se o epizodický prožitek mající přímý vliv na hráče v hazardní situaci. Zmapování podmínek výskytu disociace a jejího působení může přinést důležité poznatky pro tvorbu preventivních opatření (McCorrison, 2006). Mezi taková opatření, z nichž je řada aplikována již v tuto chvíli, patří přidání hodin na stěny v místnosti, zvýšení osvětlení a/nebo okna s výhledem ven, přestávky ve hře, vyskakovací zprávy či jakékoliv upozornění (např. o aktuální/celkové výši prohry nebo o času stráveném hraním), případně požadavek, aby byly výhry vypláceny s časovým odstupem od ukončení hry (DeLafabro, 2006; McCorrison, 2006).

Příkladem efektivit aplikace výzkumných zjištění může být například výzkum Stewarta a Wohla (2013) zaměřený na tzv. pop-up zprávy. Participanti, kteří měli připomínací, byli významně ve větší míře těmi, kteří dodržovali limity, oproti těm, kteří ho neměli. Disociace se u těchto hráčů přestala ukazovat jako mediátor vztahu mezi hazardní symptomatikou a dodržováním peněžních limitů. Disociace se také napříč výzkumy ukázala jako významný prediktor problémového hraní a její měření by se mohlo stát součástí diagnostických nástrojů. Implikace mohou mít zjištění o přítomnosti disociace jako instrumentu neadaptivního copingu i pro léčbu závislých hráčů (více McCorrison, 2006).

Řadu opatření směřujících k redukcí absorpce, chcete-li prožitku disociace, během hazardního hraní obsahuje též současný tuzemský vládní návrh zákona o hazardních hrách, který by měl vejít v platnost 1. 1. 2017. Výsledná podoba zákona obsahuje například zákaz distribuce alkoholu/energetických nápojů hráčům zdarma, povinnou 15minutovou pauzu po 120 minutách hraní, povinnost informovat hráče o době hraní nebo minimální interval 2 sekund mezi hrami (Mravčík et al., 2016).

● 6 ZÁVĚR

Cílem realizované narativní přehledové studie bylo zprostředkování vhledu do vývoje výzkumu věnujícího se problematice výskytu disociace u hazardních hráčů, diskuse prezentovaných výzkumných zjištění a přiblížení implikace uvedených poznatků v praxi.

Linka mezi hazardním hraním a disociací byla sledována od postulování obecné teorie závislosti (Jacobs, 1986), v jejímž rámci představuje základní předpoklad vzniku závislosti. Byly prezentovány výsledky prací potvrzujících významně vyšší prevalenci epizodického prožitku disociace u problémových či patologických hazardních hráčů během aktivní participace na hazardní hře. Významnou komponentou tohoto prožitku se ukazuje absorpce. Prožitek se zdá být spojen s depresí kognitivních funkcí, která je kýženým efektem hraní. Předmětem diskuse je, zda se jedná o primární cíl všech hráčů a nakolik se jedná o symptom a nakolik o příčinu (Griffiths, Wood, Parke & Parke, 2006). Dále byly prezentovány i výsledky studií ověřujících osobnostní

předpoklad hráčů k prožívání disociace. Zde se výsledky různí. Uvedená empirická zjištění byla následně podrobena diskusi. Její součástí bylo zasazení zjištění do kontextu, uvažování nad možným vlivem řady proměnných a o relevanci užívání termínu disociace pro účely zkoumání působení hazardního hraní a rozvoje závislosti na hazardním hraní.

Je zřejmé, že rozvoj výzkumu v předmětné oblasti naráží zejména na absenci rigorozity v otázce kvalitativního charakterizování a popisu dynamiky prožitku hazardních hráčů. Ruku v ruce s tím jde neostrost vymezení v současnosti difúzně definovaným konceptem disociace. Tyto nedostatky jsou, vzhledem k potenciálu přímé aplikovatelnosti výzkumných zjištění, překvapivé.

Konflikt zájmů: Autor práce prohlašuje, že není v žádném konfliktu zájmů.

Conflict of interest: No conflict of interest.

LITERATURA / REFERENCES

- Allcock, C. (2006). Introduction and personal views. In: C. Alcock (Ed.), *Current issues: Related to dissociation*. Melbourne: Australian Gaming Council Ltd.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.)*. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Back, K., Lee, C. & Stinchfield, R. (2011). Gambling motivation and passion: A comparison study of recreational and pathological gamblers. *Journal of Gambling Studies*, 27, 355–370.
- Bernstein, E. M. & Putnam, F. W. (1986). Development, reliability, and validity of a dissociation scale. *The Journal of nervous and mental disease*, 174, 727–735.
- Binde, P. (2011). What are the most harmful forms of gambling? Analyzing problem gambling prevalence surveys. *Analyzing problem gambling prevalence surveys* (12), 27. Retrieved from: https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/26165/1/gupea_2077_26165_1.pdf.
- Blaszczynski, A. & Nower, L. (2002). A pathways model of problem and pathological gambling. *Addiction*, 97, 487–499.
- Cartmill, T., Slatter, T., Wilkie, B., Imbimbo, F., Pompili, M., Contardi, A. & Farina, B. (2014). The role of anxiety and dissociation in young Australian gamblers: An application of Durand Jacobs' General Theory of Addictions to electronic gaming machine playing in Australia. *Journal Of Gambling Studies*, 31, 1215–1226.
- Dell, P. F. & O'Neill, J. A. (Eds.). (2010). *Dissociation and the dissociative disorders: DSM-V and beyond*. Routledge.
- Delfabbro, P. (2006). Dissociation and problem gambling: A critical overview. In: C. Alcock (Ed.), *Current issues: Related to dissociation*. Melbourne: Australian Gaming Council Ltd.
- Derevensky, J. (2007). Youth gambling and problem gambling: Another high risk behavior. *McGill University: International Centre for Youth Gambling Problems and High Risk Behaviors*. Retrieved from: <http://youthgambling.mcgill.ca/en/PDF/Publications/2007/Brazil1.pdf>.
- Diskin, K. M. & Hodgins, D. C. (1999). Narrowing of attention and dissociation in pathological video lottery gamblers. *Journal of Gambling Studies*, 15, 17–28.
- Diskin, K. M. & Hodgins, D. C. (2001). Narrowed focus and dissociative experiences in a community sample of experienced video lottery gamblers. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, 33, 58–64.
- Garcia, A., Blaszczynski, A. (2006). In: C. Alcock (Ed.), *Current issues: Related to dissociation*. Melbourne: Australian Gaming Council Ltd.
- Gupta, R. & Derevensky, J. L. (1998). An empirical examination of Jacobs' General theory of addictions: Do adolescent gamblers fit the theory? *Journal of gambling studies*, 14, 17–49.
- Grant, J. E. & Kim, S. W. (2003). Dissociative symptoms in pathological gambling. *Psychopathology*, 36, 200–203.
- Griffiths, M., Parke, A., Wood, R. & Parke, J. (2006). Internet gambling: An overview of psychosocial impacts. *UNLV Gaming Research & Review Journal*, 10, 27–39.
- Griffiths, M., Wood, R., Parke, J. & Parke, A. (2006). Dissociative states in problem gambling. In: C. Alcock (Ed.), *Current issues: Related to dissociation*. Melbourne: Australian Gaming Council Ltd.
- Holdsworth, L., Nuske, E., Tiyce, M. & Hing, N. (2013). Impacts of gambling problems on partners: Partners' interpretations. *Asian Journal of Gambling Issues and Public Health*, 3.
- Imperatori, C., Innamorati, M., Bersani, F. S., Imbimbo, F., Pompili, M., Contardi, A. & Farina, B. (2015). The association among childhood trauma, pathological dissociation and gambling severity in casino gamblers: An application of Durand Jacobs' General theory of addictions to electronic gaming machine playing in Australia. *Clinical Psychology & Psychotherapy*.
- Jacobs, D. F. (1986). A general theory of addictions: A new theoretical model. *Journal of gambling behavior*, 2(1), 15–31.
- Jacobs, D. F. (1988). Evidence for a common dissociative-like reaction among addicts. *Journal of Gambling Behavior*, 4(1), 27–37.
- Jacobs, D. F. (2006). Dissociation: A stress-related flight from reality into a rewarding altered state of consciousness. In: C. Alcock (Ed.), *Current issues: Related to dissociation*. Melbourne: Australian Gaming Council Ltd.

- Kalischuk, R., Nowatzki, N., Cardwell, K., Klein, K. & Solowoniuk, J. (2006). Problem gambling and its impact on families: A literature review. *International Gambling Studies*, 6, 31–60.
- Kihlstrom, J. F., Glisky, M. L. & Angiulo, M. J. (1994). Dissociative tendencies and dissociative disorders. *Journal of abnormal psychology*, 103, 117–124.
- Kofoed, L., Morgan, T. J., Buchkoski, J. & Carr, R. (1997). Dissociative experiences scale and MMPI-2 scores in video poker gamblers, other gamblers, and alcoholic controls. *The Journal of nervous and mental disease*, 185, 58–60.
- Kuley, N. B. & Jacobs, D. F. (1988). The relationship between dissociative-like experiences and sensation seeking among social and problem gamblers. *Journal of Gambling Behavior*, 4, 197–207.
- LaPlante, D. A., Nelson, S. E. & Gray, H. M. (2014). Breadth and depth involvement: Understanding internet gambling involvement and its relationship to gambling problems. *Psychology of Addictive Behaviors*, 28, 396–403.
- Lesieur, H. & Custer, R. (1984). Pathological gambling: Roots, phases, and treatment. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 474, 146–156.
- McCormick, J., Delfabbro, P., Denson, L. A. & Vitaro, F. (2012). Psychological vulnerability and problem gambling: An application of Durand Jacobs' General theory of addictions to electronic gaming machine playing in Australia. *Journal Of Gambling Studies*, 28, 665–690.
- McCormack, A. & Griffiths, M. D. (2012). Motivating and inhibiting factors in online gambling behaviour: A grounded theory study. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 10, 39–53.
- McCorriston, T. (2006). In: C. Allock (Ed.), *Current issues: Related to dissociation*. Melbourne: Australian Gaming Council Ltd.
- Mezinárodní zdravotnická organizace. (1992). *Mezinárodní klasifikace nemocí - 10. revize: Duševní poruchy a poruchy chování: Popisy klinických příznaků a diagnostická vodítka*. Praha: Psychiatrické centrum.
- Mravčík, V., Rous, Z., Tion-Leštinová, Z., Drbohlavová, B., Chomynová, P., Grohmannová, K., . . . Vlach, T. (2016). *Výroční zpráva o hazardním hraní v České republice v roce 2015*. Praha: Úřad vlády České republiky.
- Patford, J. (2009). For worse, for poorer and in ill health: How women experience, understand and respond to a partner's gambling problems. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 7, 177–189.
- Ptáček, R. & Bob, P. (2009). Disociace v dějinách psychologického myšlení. *Československá psychologie*, 53, 184–192.
- Ricketts, T. & Macaskill, A. (2003). Gambling as emotion management: Developing a grounded theory of problem gambling. *Addiction Research & Theory*, 11, 383–400.
- Ross, C. A., Joshi, S. & Currie, R. (1990). Dissociative experiences in the general population. *American Journal of Psychiatry*, 147, 1547–1552.
- Shead, N. & Hodgins, D. (2009). Affect-regulation expectancies among gamblers. *Journal of Gambling Studies*, 25, 357–375.
- Stewart, M. J. & Wohl, M. J. (2013). Pop-up messages, dissociation, and craving: How monetary limit reminders facilitate adherence in a session of slot machine gambling. *Psychology of Addictive Behaviors*, 27, 268–273.
- Van Ijzendoorn, M. H. & Schuengel, C. (1996). The measurement of dissociation in normal and clinical populations: Meta-analytic validation of the Dissociative Experiences Scale (DES). *Clinical Psychology Review*, 16, 365–382.
- Waller, N., Putnam, F. W. & Carlson, E. B. (1996). Types of dissociation and dissociative types: A taxometric analysis of dissociative experiences. *Psychological Methods*, 1, 300–321.
- Wanner, B., Ladouceur, R., Auclair, A. V. & Vitaro, F. (2006). Flow and dissociation: Examination of mean levels, cross-links, and links to emotional well-being across sports and recreational and pathological gambling. *Journal Of Gambling Studies*, 22, 289–304.
- Wanner, B., Ladouceur, R. & Vitaro F. (2006). Dissociation and flow in pathological and recreational gambling. In: C. Allock (Ed.), *Current issues: Related to dissociation*. Melbourne: Australian Gaming Council Ltd.
- Wood, R. & Griffiths, M. (2007). A qualitative investigation of problem gambling as an escape-based coping strategy. *Psychology & Psychotherapy: Theory, Research & Practice*, 80, 107–125.
- Wood, R. T., Williams R. J. (2007). Problem gambling on the internet: Implications for internet gambling policy in North America. *New Media & Society*, 9, 520–542.